

ХАРАКТЕРНІ РИСИ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ ФРАНЦІЇ НА ПОЧАТКУ XIX СТОЛІТТЯ

CHARACTERISTIC FEATURES OF THE FRENCH LEGAL SYSTEM IN THE EARLY XIX CENTURY

Лісогорова К.М., к.ю.н.,

доцентка кафедри історії держави і права України і зарубіжних країн
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Стаття присвячена висвітленню історико-правових аспектів формування правової системи Франції на початку XIX століття. У статті зазначено, що актуальним питанням для Франції кінця XVIII століття було створення єдиної національної правової системи. Уніфікації цивільного права Франції сприяло канонічне право, ордонанси, едикти королів, праці видатних французьких юристів XVI–XVIII століть.

З'ясовано, що з XVIII століття кодифікація цивільного законодавства здійснювалася у різних європейських країнах. Так, у Королівстві Сардинії (Італія) був прийнятий цивільний кодекс у 1723 році, у Швеції – у 1736 році. У Баварії у 1756 році був прийнятий цивільний кодекс під назвою «Кодекс Максиміліана». У Пруссії кодекс під назвою «Загальні закони земель» почали розробляти за часів правління Фредеріка Великого у 1749 році, однак процес кодифікації завершився лише у 1794 році. Приведенням до вимог часу шляхом кодифікації позначалося й австрійське цивільне законодавство. Роботу над першим проектом Австрійського цивільного кодексу, названого на честь імператриці Марії Терезії «Codex Theresianus», було завершено 1766 року. Кодифікаційні роботи тривали з перервами протягом кількох десятиліть і завершилися прийняттям у 1811 році Австрійського цивільного уложення.

У статті наголошено, що головні ідеї та положення Декларації прав людини та громадянина 1789 року були відображені у французькому законодавстві на початку XIX століття.

Зазначено, що Цивільний кодекс Франції 1804 року мав велике значення для розвитку цивільно-правових традицій багатьох країн, в законодавстві яких закріплено значну кількість його положень. Чимало норм та інститутів Французького цивільного кодексу 1804 року діяли у XIX – на початку XX століття й на українських землях Галичини та Буковини.

Підкреслено, що Кримінальний кодекс Франції 1810 року, Кримінально-процесуальний кодекс Франції 1808 року, Цивільний процесуальний кодекс 1806 року, Комерційний кодекс Франції 1807 року не тільки відіграли важливу роль в історії французького права, але й сприяли розвитку європейського права.

Ключові слова: кодифікація, Цивільний кодекс Франції 1804 року, Кримінальний кодекс Франції 1810 року, Кримінально-процесуальний кодекс Франції 1808 року, Цивільний процесуальний кодекс Франції 1806 року, Комерційний кодекс Франції 1807 року.

The article is devoted to the coverage of historical and legal aspects of the formation of the legal system of France in the early XIX century. The article states that the issue of creating a single national legal system became an urgent issue for France at the end of the 18th century. Canon law, ordinances, edicts of kings, and the works of prominent French jurists of the sixteenth and eighteenth centuries contributed to the unification of French civil law.

It has been found that since the 18th century, the codification of civil law has been carried out in various European countries. Thus, in the Kingdom of Sardinia (Italy) a civil code was adopted in 1723, in Sweden in 1736, and in Bavaria in 1756 a civil code called the Maximilian Code was adopted. In Prussia, a code called the General Laws of the Lands began to be developed during the reign of Frederick the Great in 1749, but the codification process was not completed until 1794. Austrian civil law was also codified by codification. Work on the first draft of the Austrian Civil Code, named after Empress Maria Theresa "Codex Theresianus" was completed in 1766. The codification work continued intermittently for several decades, culminating in the adoption in 1811 of the Austrian Civil Code.

The article emphasizes that the main ideas and provisions of the Declaration of the Rights of Man and of the Citizen of 1789 were reflected in French law in the early 19th century.

It is shown that the Civil Code of France in 1804 was of great importance for the development of civil law traditions of many countries, whose legislation enshrines a significant number of its provisions. Many norms and institutions of the Civil Code of France in 1804 operated in the XIX – early XX century and in the Ukrainian lands of Galicia and Bukovina.

It is emphasized that the French Criminal Code of 1810, the French Code of Criminal Procedure of 1808, the Civil Procedure Code of 1806, the Commercial Code of France of 1807 played an important role not only in the history of French law, but also in the development of European law.

Key words: codification, Civil Code of France of 1804, Criminal Code of France of 1810, Code of Criminal Procedure of France of 1808, Civil Procedure Code of France of 1806, Commercial Code of France of 1807.

Історію Франції кінця XVIII століття вирізняє наявність реформаторських ідей, що вплинули на різні сфери життєдіяльності французького суспільства – державне управління, фінансову систему, політику, армію, сільське господарство, право. Серед носіїв та популяризаторів таких ідей найбільшу славу мали Ш.-Л. Монтеск'є, Вольтер, Ж.-Ж. Руссо [1, с. 4].

Актуальним питанням для Франції кінця XVIII століття було створення єдиної національної правової системи. У ході буржуазної революції 1789–1794 рр. у Франції були спроби здійснення кодифікації. Так, у 1791 році був розроблений проект кримінального кодексу, а у 1793, 1794, 1796 роках – проекти цивільного кодексу.

Європейська правова культура цього періоду базувалась на римському цивільному праві та канонічному праві. За той час, поки Наполеон залишався імператором Франції, були розроблені та прийняті п'ять основних кодексів – цивільний, кримінальний, цивільний процесуальний, кримінально-процесуальний, комерційний.

Середина XVIII століття у багатьох європейських країнах характеризувалася оновленням цивільного законодавства та пришвидшенням здійснення кодифікаційних робіт. У Королівстві Сардинії (Італія) був прийнятий цивільний кодекс у 1723 році, у Швеції – у 1736 році. У Баварії (Німеччина) у 1756 році був прийнятий цивільний кодекс під назвою «Кодекс Максиміліана», який здебільшого містив норми римського права. Кодифікаційні роботи відбувалися також й у Пруссії (Німеччина), де кодекс під назвою «Загальні закони земель» почали розробляти за часів Фредеріка Великого у 1749 році, однак процес кодифікації завершився лише у 1794 році за правління Фредеріка-Гійома II [2, с. 41].

Приведенням до вимог часу шляхом кодифікації було позначене й австрійське цивільне законодавство. Роботу над першим проектом Австрійського цивільного кодексу, названого на честь імператриці Марії Терезії «Codex Theresianus», було завершено 1766 року. У 1753 році була створена перша компіляційна комісія, перед якою стояло

завдання, уніфікувавши приватне право провінцій, створити єдиний кодекс для різних народів імперії Габсбургів. Кодифікаційні роботи тривали з перервами протягом кількох десятиліть і завершилися прийняттям у 1811 році Австрійського цивільного уложення [3, с. 725].

Витоки французького цивільного права початку XIX століття були тісно пов'язані з римським правом, королівськими ордонасами та едиктами, постановами католицької церкви, законами різних варварських племен. Надзвичайно важливу роль у формуванні французького цивільного права відіграли збірники звичаєвого права – кутюми, яких на території держави налічувалось до трьохсот. Так, наприклад, стаття 215 Французького цивільного кодексу 1804 року, що встановлювала заборону, згідно з якою дружина без дозволу свого чоловіка не мала права виступати позивачем чи відповідачем у суді, навіть коли вона постійно займалась публічною торгівлею, мала у своїй основі положення статей 224 та 234 Кутюму Парижа [4, с. 294].

До Французького цивільного кодексу 1804 р. французькі університети не викладали французьке національне право. Французьке національне право не було уніфіковане, тому французькі університети, як і скрізь в Європі, базувались на загальноприйнятому в усій Європі законодавстві, тобто на римському. Тому, коли французькі юридичні факультети були реорганізовані в 1805 році, викладання зосередилось на французьких наполеонівських кодексах як втіленні національної правової системи. Таке явище прокоментував професор Паризького юридичного факультету Бугнет: “Je ne connais pas le droit civil, j’enseigne le Code Napoléon” – «Я не знаю цивільного права, я викладаю Кодекс Наполеона» [5, р. 33].

Цивільний кодекс Франції 1804 року мав велике значення для розвитку цивільно-правових традицій багатьох країн, зокрема Італії, Бельгії, Голландії, Польщі, німецьких держав до їх об'єднання, кантонів Швейцарії. Дві третини статей Цивільного кодексу Румунії 1864 року взяли за основу Цивільний кодекс Франції 1804 року, а Цивільний кодекс Іспанії 1889 року запозичив понад 250 статей з Кодексу Наполеона [6, р. 917].

Чимало норм та інститутів Цивільного кодексу Франції діяли протягом XIX – початку XX століття й на українських землях Галичини та Буковини, опосередковано впливаючи на цивільні правовідносини на цих землях через законодавство Австрії, Польщі та Румунії. Таке специфічне взаємне проникнення принципів та інститутів права різних європейських держав відобразилося на правозастосуванні на території етнічних українських земель. Крім того, наявність власних соціокультурних та релігійних традицій також вплинула на правозастосування на території України [7, с. 10].

Цивільний кодекс Франції 1804 року [8] складався зі вступного титулу та трьох книг. У вступному титулі (“Titre Preliminare”) містилися положення щодо публікації, дії та застосування законів. У книзі «Про осіб» (“Des personnes”), яка складалася з одинадцяти титулів, містилися положення щодо користування цивільними правами та позбавлення цивільних прав, щодо актів цивільного стану, щодо місця проживання, щодо безвісно відсутніх, положення про шлюб, про розірвання шлюбу, положення про батьківство та відношення батьків до дітей, про всиновлення та офіційну опіку, про владу батька, про неповноліття, про опіку та про звільнення від неї, про повноліття, про позбавлення дієздатності та про радника, який призначається судом. Лише з чотирьох титулів складалася книга «Про майно і різні види власності» (“Des biens et des différentes modifications de la propriété”). Вона містила положення щодо різних видів майна, положення про узуфрукти, про користування та проживання, про сервітути (земельні повинності). За змістом найбільшою була книга «Про способи набуття права власності» (“Des différentes manières don’t on acquiert la propriété”), яка складалася з двадцяти

титулів. У ній містилися, зокрема, статті про спадкування, дарування за життя і про заповіти; положення про договори та договірні зобов'язання, про недоговірні зобов'язання, про шлюбний договір та взаємні права подружжя. Також детально були регламентовані такі положення: про продаж, про обмін, про договір найму, про договір товариства, про позику, про поклажу та секвестр, про договори з ризиком, про довіреності, про поручительство, про мирові угоди, про затримання осіб у цивільних справах, про заставу, про привілеї та іпотеки, про примусове відчуження та черговість кредиторів, про позовну давність.

Стаття 8 Цивільного кодексу Франції містила важливий принцип, згідно з яким кожному французу надавались рівні можливості для користуватися цивільними правами.

Французький цивільний кодекс приділяв значну увагу дослідженню та аналізу правової природи сімейних правовідносин, які тісно були пов'язані з політикою, економікою, культурою країни. Так, статтею 144 Французького цивільного кодексу 1804 року встановлювався різний шлюбний вік – 18 років для чоловіків і 15 років для жінок. Однак син, якому не виповнилося 25 років, дочка, котра не досягла 21 року не могли укладати шлюб без згоди батька та матері, а у випадку розбіжності достатньо було лише згоди батька.

Вперше як обов'язкова була введена Французьким цивільним кодексом цивільна форма шлюбу. Церковний шлюб міг укладатися лише після цивільного шлюбу, а Кримінальний кодекс Франції 1810 року передбачав покарання для священників у разі оформлення церковного шлюбу без надання доказів укладення цивільного шлюбу. Французька модель обов'язкового цивільного шлюбу була перейнята румунським та італійським цивільними кодексами у 60-х роках XIX століття. У 70-х роках XIX століття її перейняли інші держави, зокрема Німеччина і Швейцарія [6, р. 923].

Цивільним кодексом 1804 року під значним впливом канонічного права була встановлена заборона на укладання шлюбу між родичами та свояками. Так, по прямій лінії спорідненості був заборонений шлюб між усіма висхідними та низхідними родичами без обмеження ступеня споріднення. У бічній лінії спорідненості існувала заборона на шлюб між братом та сестрою, дядьком та племінницею, тіткою та племінником.

Відповідно до положень ст. 147 Цивільного кодексу 1804 року не можна було укладати повторний шлюб без припинення першого шлюбу. Порушення цього принципу тягло за собою кримінальну відповідальність за статтею 340 Кримінального кодексу Франції 1810 року, що передбачала такий злочин, як двошлюбність [9, с. 203].

Довгий час цивільні кодекси, що були засновані на повазі до священного шлюбу (навіть секуляризованого), були дуже суворі до позашлюбних дітей. Водночас Французький цивільний кодекс, який надавав деякі обмежені права спадкування позашлюбним дітям, критикувався всією Європою за заборону дій з установами батьківства. Таке положення, зокрема, було відхилене в Цивільному кодексі Бадена 1809 року, а також в кодексах деяких швейцарських кантонів [6, р. 926].

Правові норми, які регулювали шлюбний договір, та норми, що були присвячені режиму майнових відносин між подружжям, містилися у титулі V книги III «Про шлюбний договір та про режими майнових відносин між подружжям». Саме у Франції Кодексом 1804 року був започаткований режим спільності майна [10, с. 1–2]. У шлюбному договорі за допомогою різного роду домовленостей подружжя могло змінити режим законної спільності майна. Зокрема, чоловік та дружина могли домовитись про те, що їм будуть належати нерівні частки, а також про те, що між ними буде встановлена сумісна спільна власність.

Цивільний кодекс Франції приділяв особливу увагу праву власності, формам права власності, підставам набуття права власності тощо. У ст. 544 Кодексу Наполеона 1804 року вказано: «Власність означає абсолютне право

користуватися та розпоряджатися речами з урахуванням того, що таке користування не має бути таким, яке забороняється законом чи регламентом». Значне місце у Цивільному кодексі Франції 1804 року було відведене зобов'язальному праву. Зокрема, сформульовано визначення договору, зазначено умови дійсності договору, види договорів.

У 1807 році був прийнятий Комерційний кодекс Франції, який містив 648 статей та складався з чотирьох таких книг: «Про торгівлю взагалі», «Про морську торгівлю», «Про неспроможність і банкрутство», «Про торгівлю юрисдикцію». Він доповнив положення Цивільного кодексу положеннями про юридичні дії комерсантів та отримав свою нову редакцію лише у 2000 році.

Комерційний кодекс Франції 1807 року заклав міцний фундамент подальшої загальноєвропейської традиції дуалізму приватного права, тобто розподілу його на цивільне право, представлене Цивільним кодексом Франції 1804 року, і торгове право, представлене Комерційним кодексом Франції 1807 року. Положення Комерційного кодексу Франції 1807 року були запозичені тими країнами романської системи, де діють окремі комерційні кодекси. Зокрема, це такі країни: Аргентина, Іспанія, Португалія, Румунія, Чилі, Саудівська Аравія, Алжир [11, с. 298].

Основні принципи розвитку французького законодавства були закладені Декларацією прав людини та громадянина від 26 серпня 1789 року. У ній містилися положення, які відносилися, зокрема, до кримінального законодавства. Так, у статтях Декларації прав людини та громадянина 1789 року були відображені принципи законності, рівності усіх перед кримінальним законом, пропорційності покарань та злочинів, неприпустимості зворотної дії закону.

Кримінальний кодекс Франції 1810 року діяв понад 180 років (до 1992 року) і відіграв важливу роль в історії французького та загалом європейського кримінального права.

Кримінальний кодекс Франції 1810 року складався з 4 книг та містив 484 статті. Загальні положення щодо покарань, видів покарань, питання кримінальної відповідальності були відображені у попередніх положеннях

та у першій та другій книгах Кримінального кодексу Франції 1810 року. Перелік злочинних діянь містився у третій та четвертій книгах Кримінального кодексу Франції.

Кодекс встановив тричленну класифікацію злочинних діянь. Зокрема, усі злочинні діяння поділялися на злочини, проступки, поліцейські порушення. Він не містив визначення покарання, не формулював його цілей, у ньому лише була передбачена система покарань, які могли призначатися за скоєний злочин, проступок чи порушення.

Цивільний процесуальний кодекс Франції 1806 року був основним джерелом цивільного процесуального права Франції впродовж тривалого часу – до середини 70-х років ХХ століття. У його основу був покладений Ордонанс про цивільне судочинство 1667 року, який був виданий за часів Людовика XIV. Цивільний процесуальний кодекс Франції 1806 року складався з 8 книг, що містили 1042 статті. Деякі положення цивільного процесу, зокрема щодо показань свідків, письмових доказів, присяги, були відображені у статтях Французького цивільного кодексу 1804 року.

Порядок кримінального провадження регулював прийнятий у 1808 році Кримінально-процесуальний кодекс Франції. Відповідно до поділу злочинів на три види – порушення, проступки, злочини – Кримінально-процесуальний кодекс Франції визначив підвідомчість першого виду злочинів суду простої поліції дільниці в особі мирового судді, другого – трибуналу виправної поліції округу у складі трьох суддів, третього – апеляційному суду департаменту, зокрема організованому при ньому ассизному суду у складі трьох професійних суддів та 12 присяжних засідателів. Очолював судову систему Касаційний суд, що був єдиним для усієї Франції [12, с. 2].

Ідеї громадянського суспільства, гарантування прав і свобод людини, справедливої правової держави становили основу реформ права протягом ХІХ століття. Правова система Франції на початку ХІХ століття була тісно пов'язана з процесами, що відбувалися у сфері політики, економіки, культури, та значною мірою вплинула на становлення, розвиток і реформування права багатьох держав світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Богоненко В.А. Кодекс Наполеона. Историко-правовой аспект. Минск : А.Н. Варакин, 2014. 244 с.
2. М. Сирко. Роль та значення цивільного кодексу Франції 1804 року у загальноєвропейському процесі кодифікації цивільного законодавства. *Вісник Львівського Університету. Серія «Юридична»*. 2017. Вип. 65. С. 40–47.
3. Г.М. Федущак-Паславська. Терезіанський Кодекс 1766. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; за ред. В.Я. Тація та ін. Харків : Право, 2016. Т. 1 : Історія держави і права України ; за ред. В.Д. Гончаренка та ін. 2016. 848 с.
4. Захватаєв В.Н. Кодекс Наполеона : монографія. Київ : Правова єдність : Алерта, 2016. 1340 с.
5. Bénédicte Fauvarque-Cosson. Development of Comparative Law in France The Oxford Handbook of Comparative Law (2nd edn). Edited by Mathias Reimann and Reinhard Zimmermann, 2019. 1404 p.
6. Jean-Louis Halpérin The Age of Codification and Legal Modernization in Private Law The Oxford Handbook of European Legal History. Edited by Heikki Pihlajamäki, Markus D. Dubber, and Mark Godfrey, 2018. 1192 p.
7. Б. Тищик, М. Сирко. Вплив Цивільного кодексу Франції 1804 р. на правове регулювання цивільних відносин у Буковині та Галичині. *Історико-правовий часопис*. 2016. № 1 (7). С. 10–15.
8. Французский гражданский кодекс 1804 года: с позднейшими изменениями до 1939 г. / пер. И.С. Перетерского. М. : Юриздат НКЮ СССР, 1941. 471 с.
9. Французский уголовный кодекс 1810 года : с изм. и доп. по 1 июня 1940 г. / пер. Н.С. Лапшиной. М. : Юрид. изд-во М-ва юстиции СССР, 1947. 372 с.
10. Олійник О.С. Правовий аналіз інституту шлюбного договору за законодавством Франції. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України*. 2008. Вип. 20. С. 111–117.
11. Подцерковний О.П. Від торгового права до господарського: періодизація галузевого розвитку. *Актуальні проблеми держави і права* : зб. наук. пр. Вип. 48. Одеса : Юридична література, 2009. С. 295–303.
12. Попелюшко В.О. Система органів розслідування та їх повноваження за КПК Франції 1808 року. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право», 2010. № 2. С. 1–13.